

СТІЙКИЙ РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATION: IMPACT OF RUSSIAN-UKRAINE WAR AND GLOBAL CHALLENGES IN THE 21ST CENTURY

Статтю присвячено дослідженню перспектив стійкого розвитку вищої освіти України в ситуації повномасштабної війни російської федерації проти України. Визначено, що основними викликами, які постали перед учасниками освітнього процесу в актуальних умовах є обмеження фінансування, суттєве зменшення кадрового персоналу та потоку вступників, а також необхідність оперативної адаптації нормативної бази та освітнього процесу до вимог сучасності. Більш того, неабияку загрозу становить знищення закладів освіти окупаційними військами. Встановлено, що переважна більшість викликів, що постають перед інститутом вищої освіти наразі ускладнюють процес реалізації Стратегії розвитку вищої освіти України. Значною мірою збільшено навантаження на працівників відповідних установ, зростає кількість стресорів та психотравмуючих чинників, що також зменшують ефективність виконання поставлених задач. Водночас, скорочення персоналу, труднощі з налагодженням потоку фінансування демотивують фахівців, що продовжують свою діяльність в таких умовах. Доведено також, що освітня еміграція студентів українських ЗВО набуває неабияких масштабів. В свою чергу, дана тенденція обумовлює відтік кваліфікованих кадрів та втрати ВВП держави. Актуальна ситуація потребує оперативної діяльності сегменту управління освітніх установ та державних органів, оскільки постає загроза стагнації вищої школи України, спричинена воєнними подіями на території держави. На противагу, у ході теоретичного аналізу джерел, виявлено, що науково-педагогічні працівники та адміністративний персонал у закладах вищої освіти України мають можливості до реалізації принципів стійкого розвитку навіть у сучасних реаліях. Зокрема, шляхом відновлення та поліпшення системи вищої освіти є залучення недержавних джерел фінансування, розширення міжнародних освітніх та дослідницьких можливостей, оновлення чи створення систем комунікаційних стратегій, а також підтримка систем психологічного супроводу учасників освітнього процесу. Наразі спостерігається інтенсифікація у створенні інтернаціональних дослідницьких та освітніх проектів, до яких залучаються українські фахівці.

Ключові слова: вища освіта, професійна освіта, науково-методичний супровід, модернізація професійної освіти, інформаційна компетентність.

The article is devoted to the study of the prospects for the sustainable development of higher education in Ukraine in the conditions of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine. It was determined that the main challenges faced by the participants of the educational process in current conditions are funding restrictions, a significant reduction in the number of personnel and the flow of entrants, as well as the need for prompt adaptation of the regulatory framework and the educational process to modern requirements. Moreover, the destruction of educational institutions by the occupying forces poses a considerable threat. It was established that the overwhelming number of challenges facing the institute of higher education currently complicate the process of implementing the Strategy for the Development of Higher Education of Ukraine. The workload on the employees of the relevant institutions increases to a great extent, the number of stressors and psychotraumatizing factors increases, which also reduces the effectiveness of the assigned tasks. At the same time, the reduction of personnel, difficulties in establishing a flow of funding demotivate specialists who continue their activities in such conditions. It has also been proven that the educational emigration of students of Ukrainian higher education institutions is gaining considerable scale. In turn, this trend renews the outflow of your skilled personnel and loses the GDP of the state. The current situation requires operational activity in the segment of management of educational institutions and state bodies, is the cause of the threat of stagnation of higher education in Ukraine, caused by military events on the territory of the state. On the contrary, during the theoretical analysis of the source, it was found that scientific and pedagogical workers and administrative staff in higher education institutions of Ukraine have opportunities to implement the principles of sustainable development even in modern realities. In addition, the way to restore and improve the higher education system is to attract non-state funding sources, expand international educational and research opportunities, update or create a system of communication strategies, as well as support a system of psychological support for participants in the educational process.

Key words: higher education, professional education, scientific and methodological support, modernization of professional education, information competence.

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.2.15>

Ніколенко К.В.,

канд. філос. наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ

Пимоненко М.М.,

викладач кафедри кінезіології та фізкультурно-спортивної реабілітації
Національного університету фізичного виховання та спорту України

Мошкіна О.Л.,

ст. викладач кафедри режисури та майстерності актора
Київського національного університету культури та мистецтв

Постановка проблеми. У реаліях повномасштабної війни Російської Федерації проти України нового значення набуває дослідження проблеми стійкого розвитку системи вищої освіти. Наразі провідним спрямуванням діяльності науковців є визначення міри узгодженості існуючих

науково-методологічних базисів у сфері педагогіки вищої школи актуальній суспільно-політичній ситуації. Значний обсяг робіт фахівців у царині дослідження професійної освіти України слугує суттєвим підґрунтям для формування нових педагогічних концепцій в умовах глобальних викликів,

що постають перед галуззю наразі. Власне, повномасштабне вторгнення РФ у лютому 2022 року стало каталізатором трансформацій у багатьох сферах фахової діяльності, зокрема й освітньої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Свого часу дослідження інституту вищої освіти у фаховій спільноті були одним із провідних напрямів наукової діяльності. Зокрема, значущими для наукової спільноти та практиків педагогічної діяльності є роботи сучасників, що спрямовані на дослідження інновацій освітнього процесу. Н. Козак спільно зі співавторами проводить емпіричне дослідження особливостей дистанційного процесу комунікації освітян та перспектив розвитку даної форми організації освітнього процесу [12]. А. Марушкевич, О. Плахотник та Є. Спіцин, експерти даної галузі продовжують комперативні дослідження сучасних тенденцій вищої освіти та пошук нових шляхів функціонального вдосконалення інституту ЗВО на теренах України [6]. До прикладу, досліджуване поле в розрізі воєнного часу постає в роботі А. Шевчука, І. Шевчук, що висвітлюють економічний аспект трансформацій освітнього процесу в умовах повномасштабної війни [9]. Власне, дослідники формують нове розуміння професійної освіти як процесу подолання суспільних викликів та інтенсифікації адаптаційних процесів.

Мета статті. Головною метою представленої роботи є опрацювання викликів, що постають перед фахівцями системи вищої освіти України в умовах повномасштабної війни та глобальних суспільних трансформацій. Зокрема, у даному дослідженні ми спрямовані на пошук методів забезпечення сталого розвитку вищої освіти, відповідно до сформованої концепції перешкод та з урахуванням досвіду попередників.

Виклад основного матеріалу. Початок повномасштабної війни на території держави став причиною суттєвих змін у освітньому процесі. Передусім, з огляду на ті інновації, що було введено в умовах карантинних обмежень, можемо зазначити, що ситуація суттєво погіршилася. Як на організаційному рівні, зокрема, у сфері методичного забезпечення фахівців, так і у психолого-педагогічному вимірі. Загалом, вторгнення Російської Федерації на терена України спричинило виражену інгібіцію тих процесів, що було передбачено операційними планами Стратегії розвитку вищої освіти. Першочергово варто виокремити виклики, на які вимушені реагувати учасники освітнього процесу. Так, у своїй роботі І. Шевчук та А. Шевчук, наводять вичерпну класифікацію основних труднощів, з якими стикається інститут вищої освіти в Україні з середини лютого 2022 року: фактичне знищення інфраструктури ЗВО, обмеження у фінансуванні освітньої системи, відсутні втрати кадрового персоналу та відтік освітян (як українців, так й іноземних студентів), а також складність

забезпечення академічної доброчесності в актуальних умовах [9]. Окрім того, можемо навести такі компоненти даної проблеми, що не враховано у авторській класифікації, як: необхідність формування інстанції психологічної підтримки учасників освітнього процесу, труднощі оперативного впровадження змін внутрішніх нормативних документів установ, забезпечення інформаційної безпеки процесу взаємодії освітян з персоналом ЗВО. Загалом, реалізація основних завдань освітніх закладів, що передбачені на конституційному рівні, суттєво погіршується та потребує неабияких зусиль від фахівців даного спрямування. Окрім втілення основних принципів Закону України «Про освіту», адміністрація та педагогічний склад закладів вищої освіти вимушені значною мірою розширювати сферу власної професійної діяльності [5, с. 213]. Деталізуючи представлений перелік основних загроз у галузі вищої освіти, зазначимо, що кожен із представлених викликів є багатокомпонентним та ускладнює процес освітньо-наукової діяльності на всіх рівнях його організації. Так, зменшення кількості освітніх установ, що сягає 2014 року та обумовлене їх фізичним знищенням окупаційними військами, становить найбільш суттєву загрозу для державної системи освіти. На даний момент, згідно з офіційними даними Міністерства освіти і науки України, пошкоджено 49 закладів вищої освіти, водночас, 6 закладів знищено повністю [3]. Відповідно, суттєвими є втрати технічного та методичного забезпечення; зруйнована інфраструктура освітніх закладів ускладнює та часто унеможлиблює продовження ефективної діяльності персоналу та здобувачів освіти навіть у віддаленому форматі. Варто надати окрему увагу щодо градуалістичності процесів адаптації освітян до дистанційної форми організації освітнього процесу. Спираючись на досвід, отриманий протягом гострої фази епідемії COVID-19, можемо стверджувати, що оперативні зміни способу комунікації учасників навчального процесу знижують якість такої взаємодії. Важливо вказати також, що фізичне знищення освітніх закладів пов'язане не лише з матеріальними втратами, проте також є значною психотравмуючою ситуацією: втрата робочого місця, необхідність пристосування до нових умов, переживання кризового досвіду та персональних травм спричинених воєнними подіями, – загальна кількість стресорів для цивільного населення є суттєвою. Питання щодо якості освітньо-наукової діяльності серед освітян ЗВО, які були знищені, певна річ, є актуальним. Проте необхідність термінового відновлення діяльності останніх часто є неможливою з огляду на психологічний контекст актуальної ситуації.

Зауважимо, що наразі на різних етапах переміщення знаходиться значна частина закладів тимчасово окупованих територій, що вимагає від

фахівців значних зусиль та понаднормової роботи. Потреба у технічному забезпеченні, створенні нових дослідницьких центрів та пошук фінансової підтримки серед недержавних установ – компоненти повноцінної транслокації ЗВО, що відтермінують момент повернення до повноцінної професійної діяльності.

Послідовно актуалізується інша перешкода ефективного функціонування закладів вищої освіти – значні обмеження фінансування в умовах нової реальності. Так, перерозподіл державного бюджету України, що обумовлений необхідністю забезпечення силових структур, є необхідною умовою для збереження суверенітету держави, проте сприяє негативним, щодо економічної ситуації України, тенденціям щодо відтоку професійних кадрів. Більш того, значний обсяг фінансування забезпечували освітні мігранти, що здобували фах у державних установах. Водночас, втрати освітніх закладів супроводжуються також скороченням числа вступників, як серед українців, так й з-поміж іноземців, що фахівці пов'язують також і з демографічними змінами, міграційними процесами [8, с. 24]. Узагальнивши, можемо зазначити, що не лише воєнний стан, упроваджений у 2022 році стає перешкодою для стійкого розвитку вищої освіти, але й ті суспільні зрушення, що обумовлюють втрати людських ресурсів у сфері державної освіти та наукової діяльності. Найбільш суттєвими ризиками скорочення фінансування, з огляду на якість надання освітніх послуг, є наступні: скорочення штату освітніх установ, перерозподіл кількості годин між аудиторними заняттями та періодом самостійної роботи студентів і аспірантів, а також зменшення суспільного інтересу до інституту державної вищої освіти. Описані вище трансформації, безумовно, стають причиною втрати фахівців та, водночас, здобувачів вищої освіти. Дотичною до даного процесу є також тенденція до втрати доступності вищої освіти серед населення. Корективи щодо обсягів фінансування освітніх установ унеможливають розвиток регіональних ЗВО. В свою чергу, суттєве зниження фактичного доходу громадян обмежує їх індивідуальні можливості до здобуття вищої освіти, що знову ж таки, зменшує кількість абітурієнтів [2].

Окремо варто розглянути можливості для стійкого розвитку вищої освіти в Україні в даній ситуації. Значне число нових викликів вимагають від науково-педагогічного колективу адаптивності та пошуку нових ресурсів для підтримки функціонування ЗВО. Так, відтік кадрів в установах тісно пов'язаний з прагненням до підвищення кваліфікації та підтримки експертності персоналу. Зокрема, адаптуючись до скорочення працівників, що було проведено напередодні, низка структурних підрозділів університетів розглянули можливість перерозподілу академічного навантаження поміж

фахівцями з метою збереження робочих місць та підтримки фахової спільноти. Водночас, зменшення навантаження серед науково-педагогічних кадрів дають можливість реалізації прибуткової професійної діяльності у поєднанні з викладацькою та дослідницькою роботою. Зауважимо, що означений перерозподіл значною мірою сприяє підвищенню якості надання освітніх послуг: спроможність до професійної самореалізації викладацького складу дає останнім можливість ретранслювати значущий досвід для наступних поколінь фахівців, що прагнуть здобути фахову освіту. В означеному контексті стирається межа між практичною та теоретичною спрямованістю освіти, оскільки аудиторні заняття проводяться зі спеціалістами та практиками тієї чи іншої галузі.

Важливим компонентом у напрямі розвитку закладів вищої освіти є інтернаціональна взаємодія дослідницьких груп. Численні проєкти спрямовані на посилення міжнародної співпраці державних закладів стали підґрунтям для професійної реалізації науково-педагогічного персоналу на світовому рівні. Більш того, такий вектор розвитку сприяє формуванню стійкої позиції освітніх установ на міжнародному ринку [10, с. 89]. Отже, необхідно наголосити, що визнання діяльності окремих працівників ЗВО чи інституту загалом на даному рівні сприяє посиленню потоку освітніх мігрантів. Також, зазначимо, що зростання інтересу до можливостей академічної мобільності серед студентів та аспірантів стає важливим чинником для продовження навчання саме в українських ЗВО. Студенти, згідно з цьогорічними опитуваннями, виявляють прагнення навчатися саме у ЗВО на території України. Зауважимо, що окрім категорії престижу закладів, де здобуто освіту, важливим в сучасних умовах для здобувачів є також питання ідеологічної спрямованості установ. Зокрема, інтрапсихічні трансформації громадян, що обумовлені психотравмуючим досвідом контакту з воєнними подіями та ризиками для життя, сприяють формуванню стійкої етнокультурної та власне національної ідентичності. Для інституту державної вищої освіти така тенденція є однією з найбільш значимих, з огляду на можливість збереження стійкого потоку освітян. Залученість до державних установ постає вже не в розрізі можливостей до професійної реалізації, але з огляду на виключність особистості до процесу державотворення.

Окремо необхідно розглянути питання необхідності створення на базі освітніх закладів ресурсів для психологічної підтримки учасників освітнього процесу. Дана потреба, актуалізована в умовах карантинних обмежень у зв'язку з епідеміологічною ситуацією в країні, наразі постає значно гостріше. Так, формування нових структурних підрозділів в установах хоч і вимагають людських та фінансових ресурсів, проте значною мірою

вдосконалюють існуючі освітні заклади [7]. Примітно, що відповідним чином зреагувати на такий виклик сучасності неможливо в умовах обмежень фінансування, проте діяльність психолого-педагогічних підрозділів значного числа ЗВО власноруч розробляють альтернативні форми психологічного супроводу без необхідності створення окремих формувань в межах університету. Позитивним результатом даної освітньої іновачії є не лише популяризація освітньої установи та підвищення кваліфікованості персоналу, але й стабілізація психологічного стану учасників освітнього процесу. В умовах перманентної дії потужних стресорів, турбота про суб'єктивне благополуччя та здоров'я освітян є запорукою ефективного професійного навчання. Студенти та аспіранти більшою мірою спроможні здобути необхідні для професійної діяльності кваліфікації в стані психологічної рівноваги та конгруентності [3, с. 23]. Зазначимо також, що загальна тенденція розвитку систем психологічного супроводу населення сприяють розвитку резильєнтності серед громадян, що відповідає одному з основних принципів – рівності умов кожного для повної реалізації здібностей та талантів. Необхідність оперативного впровадження змін у внутрішніх нормативних документах установ актуалізована ще з періоду суворих карантинних обмежень. Водночас, в умовах воєнного стану, глибина трансформацій сягає іншого рівня. Дослідження даного спрямування засвідчують, що в умовах глобальних перебудов українського суспільства, реформи у системі вищої освіти є одним з провідних спрямувань. Передусім, це обумовлено значущою перспективою наслідків подібних трансформацій, та їх пролонгованістю у часі [4, с. 48]. Водночас, гнучка система рекомендацій щодо організації освітнього процесу, що реалізувалася протягом періоду карантинних обмежень 2020-2021рр. вимагає від структурних підрозділів освітніх установ здатності до оперативного оновлення нормативних документів та пристосування до нових форм правового забезпечення дослідницької та педагогічної діяльності. Звертаючись до обмежень та перешкод, що виникають у період повномасштабної війни, можемо переконатися у доцільності подібних пристосувань [1]. За умов належного рівня адаптивності персоналу ЗВО, можливою є реалізація таких принципів стійкого розвитку даної системи у правовому вимірі, як демократичність, децентралізованість та розвиток ринкової системи організації вищої освіти.

Порушуючи питання інформаційної безпеки освітнього процесу, знову-таки звертаємося до попереднього досвіду, отриманого під час гострої фази захворюваності на COVID-19. Значний досвід у напрямі дистанційної освіти останніх років дає можливість впевнитися у перспективах розвитку вищої освіти в актуальних умовах [12, с. 14].

Хоча первинні моделі дистанційного освітнього процесу мали значну кількість недоліків, наразі комплексна система віддаленого навчання слугує стійким фундаментом для гнучкого пристосування до глобальних запитів сучасності. Зауважимо, що перспективою для подальшого розвитку є необхідність деталізації знань науково-педагогічного персоналу ЗВО у сфері інформаційних технологій. Власне, лівова частка викладацького складу наразі має достатній рівень цифрової грамотності, проте зміщення лінії фронту у вимір інформаційно-психологічних спеціальних операцій, свідчить про необхідність безупинного вдосконалення компетенцій у даній царині. Продовжуючи даний тезис, зазначимо, що одним із перспективних способів підтримки потоку вступників є інформаційне забезпечення освітніх закладів. Зокрема, пошук перспективних каналів ретрансляції цінностей освітніх установ, зміни у медійному позиціонуванні та оновлення цифрових платформ останніх, – методи популяризації державних установ, що сприятимуть розвитку державного сегменту вищої освіти [7]. Зауважимо також, що важливим у даному розрізі є досвід недержавних ЗВО, що націлені на активну комунікацію з потенційними абітурієнтами. Комунікаційні стратегії останніх, обумовлені фінансуванням з джерел приватних та юридичних осіб, що сприяє необхідності пошуку нових способів залучення вступників. Прогностично зазначимо, що збільшення кількості вступників на контрактній основі сприятиме поліпшенню фінансової забезпеченості вузів та планомірно дозволить реалізувати усі принципи стійкого розвитку державних установ.

Висновки і пропозиції. Враховуючи специфіку суспільно-економічних викликів, що постають передкладами вищої освіти в актуальних умовах, можемо зазначити, що прагнення стійкого розвитку є необхідною передумовою збереження сегменту державної вищої освіти. Перешкоди повноцінному функціонуванню освітніх установ, що обумовлені як повномасштабним вторгненням російської федерації, так й суміжними суспільними тенденціями, є суттєвими і становлять неабияку загрозу для збереження інституту професійної освіти. Тож, активна залученість науково-педагогічного та адміністративного персоналу ЗВО є надзвичайно важливою для продовження реалізації основних принципів освітньої системи України. Можемо виокремити значущі вектори стійкого розвитку вищої освіти в контексті трансформацій ХХІ століття: пошук нових джерел фінансування, сприяння міжнародній співпраці установи та академічній мобільності освітян, підтримка фахової спільноти та пошук альтернативних джерел заробітку для фахівців, підвищення кваліфікацій кадрового персоналу, розробка мотиваційного підґрунтя для потенційних вступників, створення комунікаційних стратегій та зміни у медійному позиціонуванні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гірська А. Теоретичні аспекти та нормативно-правові засади функціонування закладів загальної середньої освіти в умовах війни. *Російсько-українська війна: право, безпека, світ (29-30 квітня 2022 р., м. Тернопіль)*: наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, 2022. Тернопіль, 2022. С. 52-56.
2. Григораш О. Оцінка якості вищої освіти та витрат на її фінансування. *«InterConf» Scientific Collection*. 2022. Вип. (120). С. 26-31.
3. Грузинська І. Психологічні особливості освітнього процесу в умовах військового стану. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти*. Київ, 2022. С. 20-21.
4. Губерська Н. Л. Види адміністративних процедур у сфері вищої освіти. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право*. 2015. Вип. 2. С. 42-51.
5. Кириченко М. О., Муранова Н. П. Освітньо-науковий фронт університету в умовах війни: нові виклики та реалії. *Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 15-28 квітня 2022 р.; ред. колегія : І.О. Дегтярьова, В.С. Куйбіда, П.М. Петровський та ін., уклад. Т.О. Мельник. Т. 2. К. : ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. С. 213- 217.
6. Марушкевич А.А., Спіцин Є.С. Педагогіка вищої школи: підручник. видання переробл. та доп. Київ: НВЦ «Київський університет», 2021. 460 с.
7. Слюсаревський, М. М., Григоровська, Л. В. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. Вип. 4(1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129> (дата звернення: 07.09.2022).
8. Удалова О., Дзюбинська Х., Ревка Т. Організація освітнього процесу в умовах війни. *Перспективи та інновації науки*. 2022. Вип. 7(12). С. 22-25.
9. Шевчук І., Шевчук А. Освітня аналітика криз призму війни: виклики та можливості для вищої школи. України. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80> (дата звернення: 07.09.2022).
10. Шершенюк О. М. Міжнародний досвід підготовки фахівців за дуальною формою. *Вища освіта за новими стандартами: виклики у контексті діджиталізації та інтеграції в міжнародний освітній простір*. Харків, 2022. С. 87-92.
11. Штулер І. Ю. Менеджмент освіти та науки в умовах війни РФ з Україною. *Актуальні проблеми менеджменту та безпекової діяльності в умовах глобалізаційних викликів сучасності*. 2022. С. 131- 133.
12. Kozak, N., Rudynskyi, O., & Kozak, D. Pilot study applying distance learning during continuous professional development of military doctors in Ukrainian Military Medical Academy. *Current Aspects of Military Medicine*. 2021. Vol. 28(1). P. 10-23.